В четвер, 17 іюля (липця) зібрали по-скликувані військові запасні москалі на подвір'ї волосної управи й за двором коло управи. Навкруги коло управи неначе зібрався здоровецький ярмарок. Скрізь з усіх боків обстали управу купи народу. Осторонь на широкому шляху й за огорожею на просторі стояли вози й коні: батьки попривозили з околишніх сіл синів та зятів. Уся збірня якась невесела, навіть сумна. Кругом мене зиркають смутні очі. Я бачу понурі, насуплені види. Жнива ще не скінчились, тільки що розпочалася возовиця. Довелося чоловікам кидати вози й воли й незвезені полукіпки на полі. Дивлюся я, на одному возі сидить сивий престарез-ний дід з короткою сивою бородою й неначе стогне й усе бідкається й кричить:

— Ой боже мій, боже мій! Що ж робитиму сам один? Ой боже мій милостивий та милосердний! Що мені діяти?

Мене вразило, що старий дід плаче, як мала дитина, аж побивається на возі під гарячим пекучим сонцем. Мені здалося, що він нагло чимсь заслаб та все стогне, аж кричить, мов дитина.

— Що в вас трапилось? Чи не схопила якась хвороба, якісь сояшниці абощо?— питаю я в дідка, але дідок навіть не дивиться на мене, та все ойкає, аж стогне, та втирає сльози долонею. Зовсім так втирають кулачками сльози діти, в котрих сльози аж течуть з очей.

Дід на мене й не дивиться. Я питаю вдруге, аж чепляюсь:

— Та скажіть-бо, діду, чого ви плачете та стогнете? Може б, я став вам у лихій пригоді.

Дід зиркнув на мене неначе крізь сльози й промовив:

— Мені ніхто не поможе, бо, мабуть, і бог оступився од мене. В мене один син служе вже в москалях, а три сини були запасні, та оце їх усіх

трьох покликали на службу, на войну. А в усіх чотирьох синів зостається вдома шістнадцятеро дрібних дітей, сама малеча, і чотири молодиці-невістки. Ой, що ж я робитиму з ними? Ой боже ж мій єдиний, боже милосердний! Ой, що ж я з ними робитиму, чим годуватиму? Робота в полі й на току, а мені вже йде восьмий десяток, а я вже нездужаю й снопа подать на стіжок. І ноги мої вже трудуватіють, і руки трудуватіють. Чим я їх годуватиму? Що я з ними на світі божому робитиму?

Питаю я в діда, з якого він села, а він і не дивиться на мене і не обзивається й словом, неначе я говорю до стіни або до воза, та все плаче й голосно бідкається, аж кричить. Мабуть, його горе таке важке, що мені й не збагнуть безодні того несподіваного, наглого лиха, та ще в жнива, саме в гарячий робочий жнив'яний час.

Уся Біла Церква неначе в траурі. В п'ятницю й суботу та неділю в сінематографі звичайно буває натовп народу, євреїв і селян, що трудно й протовпиться. Пішов я в сінематограф, а там сливе порожньо: десятків з п'ять людей сидить в сливе порожній здоровецькій залі. Та й то все не дорослі люде, а школярі—селяни й євреї. Певно, вони з тих сім'їв, з котрих ніхто не був викликаний у військо. Як я прибув до Білої Церкви, щодня ввечері грав у сінематографі оркестр духової музики. Питав я в євреїв, який то полковий оркестр грає щовечора в театрі? Може, з тих полків, котрі збираються до Білої Церкви на звичайні маньоври? Мені кажуть, що маньоврів не буде, за що вже давно оповістили, а то завжди щовечора грають малороси.

— Які це малороси грають там на духових струментах? —дивувався я; і ввечері зараз пішов у сінематограф. Виходжу на другий поверх — аж там на широкій платформі за чавунними штахетами сидить оркестр з блискучими здоровими трубами. Музики усі молоді парубки. Половина їх одягнута в піджаки, а половина в народних убраннях, в вишиваних сорочках, в синіх штанях, в сивих і чорних шапках з червоними застіжками на грудях.

Розпитав я в їх, хто вони такі. Вони витовмачили мені, що вони усі білоцерківці, усі одбули службу в москалях, усі грали в військових оркестрах. Вони зібрались у гурт, покупили собі струменти й заробляють музикою чималі гроші: грають на єврейських весіллях, на балах по сахарнях і по селах в дідичів та в сінематографі.

Як тільки прийшла оповістка за войну, ці малороси зникли. Питаю в людей, де вони подівались, мені кажуть, що їх усіх як запасних покликали на войну.

м. Біла Церква. Іюль. 1914 рік.